СТАНЦІЙНИЙ ДОГЛЯДАЧ

Колезький реєстратор,

В поштовій станції диктатор...

Князь Вяземський.

Хто не проклинав станційних доглядачів, хто з ними не лаявся? Хто, в хвилину гніву, не вимагав від них фатальної книги, щоб записати в неї свою марну скаргу на утиски, грубість і несправність? Хто не вважає їх за недолюдків, подібних до покійних под'ячих, або принаймні до муромських розбійників? Будьмо проте справедливими, постараємось уявити себе в їх становищі і, можливо, станемо судити про них значно поблажливіше. Що таке станційний доглядач? Справжній мученик чотирнадцятого класу, захищений своїм чином тільки від побоїв, і то не завжди (посилаюсь на совість моїх читачів). Яка служба цього диктатора, як називає його жартівливо князь Вяземський? Хіба не справжня каторга? Спокою ні вдень, ні вночі. Всю досаду, назбирану під час нудної їзди, подорожній зганяє на доглядачеві. Погода нестерпна, дорога погана, ямщик упертий, коні не везуть — а винен доглядач. Входячи в бідне його житло, проїжджий дивиться на нього як на ворога; добре, коли вдасться йому швидко позбутися непроханого гостя; а якщо немає коней?.. Боже, які лайки, які погрози посипляться на його голову! В дощ і сльоту примушений він бігати по дворах; у бурю, у різдвяні морози іде він у сіни, щоб лише на хвилину відпочити від крику й стусанів роздратованого постояльця. Приїжджає генерал; тремтячий доглядач віддає дві останні тройки, в тім числі кур'єрську. Генерал їде, не сказавши йому спасибі. Через п'ять хвилин — дзвінок!., і фельд'єгер кидає йому на стіл свою подорожню!.. Подумаємо про все це як слід, і замість обурення серце наше сповниться щирим жалем. Ще кілька слів: протягом двадцяти років підряд об'їздив я Росію в усіх напрямах; майже всі поштові тракти мені відомі; кілька поколінь ямщиків мені знайомі; рідко якого доглядача не

знаю я в обличчя, мало з яким не мав я справи; цікавий запас моїх дорожніх спостережень сподіваюсь видати в недовгому часі; поки що скажу тільки, що станційних доглядачів показано перед суспільною думкою в найбільш невірному вигляді. Ці так несправедливо огуджені доглядачі взагалі є люди мирні, з природи послужливі, схильні до товариства, скромні в домаганнях на почесті і не занадто сріблолюбні. З їх розмов (якими даремно нехтують панове проїжджі) можна почерпнути багато цікавого і повчального. Щодо мене, то, признаюсь, я даю перевагу розмові з ними, ніж балачкам якого-небудь чиновника 6-го класу, що подорожує в казенних справах.

Легко можна догадатися, що є в мене приятелі з шановного стану доглядачів. Справді, пам'ять одного з них мені дорога. Обставини колись зблизили нас, і от про нього збираюсь я тепер поговорити з ласкавими читачами.

В 1816 році, в травні місяці, довелося мені проїжджати через ***ську губернію, трактом, нині знищеним. Був я в малому чині, їхав перепряжними і платив прогони за двох коней. Внаслідок цього станційні доглядачі зі мною не церемонились, і часто брав я з бою те, що, на мою думку, належало мені по праву. Бувши молодим і запальним, я обурювався низькістю і малодушністю доглядача, коли цей останній віддавав приготовлену для мене тройку під коляску чиновного пана. Так само довго не міг я звикнути і до того, щоб розбірливий холоп обносив мене стравою на губернаторському обіді. Нині те й друге здається мені звичайною справою. Справді, що було б з нами, коли б замість загальновживаного правила: чин чина поважай, повелося б в ужитку інше, наприклад — розум розума поважай? Які виникли б сварки! і слуги з кого б починали страву подавати? Але звертаюся до моєї повісті.

День був жаркий. За три версти від станції *** стало накрапати, і через хвилину злива вимочила мене до останньої нитки. По приїзді на станцію, перша турбота була швидше переодягнутись, друга — попросити собі чаю. "Гей, Дуня! — гукнув доглядач,— постав самовар, та піди по вершки". На ці слова вийшла з-за перегородки дівчинка років

чотирнадцяти і побігла в сіни. Краса її мене вразила. "Це твоя дочка?" — спитав я доглядача.— "Дочка, — відповів він з виглядом задоволеного самолюбства, — і така розумна, така моторна, вся в покійницю матір". Тут він взявся переписувати мою подорожню, а я став розглядати картинки, що прикрашали його смиренну, але чепурну оселю. На них було зображено історію блудного сина: в першій поважний старий чоловік у ковпаку й шлафроку відпускає неспокійного юнака, який поспішно приймає його благословення і мішок з грішми. В другій яскравими рисами зображено розпусну поведінку юнака: він сидить за столом, оточений зрадливими друзями та безсоромними жінками. Далі юнак, розвіявши гроші, в руб'ї і в трикутному капелюсі пасе свиней і ділить з ними трапезу; на його обличчі зображено глибокий сум і каяття. Нарешті показано повернення його до батька; добрий старик у тому ж ковпаку й шлафроку вибігає йому назустріч: блудний син стоїть на колінах; в перспективі кухар убиває вгодоване теля, і старший брат запитує слуг про причину такої радості. Під кожною картинкою прочитав я відповідні німецькі вірші. Все це донині збереглося в моїй пам'яті, так само як і горшки з бальзаміном, і ліжко з картатою занавіскою, і інші речі, які в той час оточували мене. Бачу, як тепер, самого господаря, чоловіка років п'ятдесяти, свіжого й бадьорого, та його довгий зелений сюртук з трьома медалями на полинялих стрічках. Не встиг я розплатитися з старим моїм ямщиком, як Дуня вернулася з самоваром. Маленька кокетка з другого погляду помітила враження, яке вона справила на мене; вона опустила великі голубі очі; я став з нею розмовляти, вона відповідала мені без ніякої боязкості, як дівчина, що бачила світ. Я запропонував батькові її склянку пуншу; Дуні подав я чашку чаю, і ми втрьох почали розмовляти, ніби вік були знайомі.

Коні були давно готові, а мені все не хотілося розставатися з доглядачем і його дочкою. Нарешті я з ними попрощався; батько побажав мені щасливої дороги, а дочка провела до воза. В сінях я зупинився і попросив у неї дозволу її поцілувати; Дуня згодилась... Багато можу я налічити поцілунків,

Від того дня, як цим займаюсь,

але жодний не залишив у мені такого довгого, такого приємного спомину.

Минуло кілька років, і обставини привели мене на той самий тракт, у ті самі місця. Я згадав дочку старого доглядача і зрадів при думці, що побачу її знову. Але, подумав я, старого доглядача, може, вже змінили; напевне Дуня вже замужем. Думка про смерть кого-небудь з них також промайнула в моїй голові, і я наближався до станції *** з сумним передчуттям.

Коні стали біля поштового будиночка. Увійшовши до кімнати, я зразу пізнав картинки, на яких була зображена історія блудного сина; стіл і ліжко стояли на старих місцях, але на вікнах уже не було квітів, і все навколо свідчило про ветхість і занедбання. Доглядач спав під кожухом; мій приїзд розбудив його; він підвівся... Це був справді Самсон Вирін; але як він постарів! Поки збирався він переписати мою подорожню, я дивився на його сивину, на глибокі зморшки давно неголеного обличчя, на згорблену спину— і не міг надивуватись, як три чи чотири роки могли перетворити бадьорого чоловіка в кволого діда. "Чи пізнав ти мене?— спитав я його;—ми з тобою старі знайомі!"— "Можливо,— відказав він похмуро;— тут дорога велика; багато проїжджих у мене перебувало". "Чи здорова твоя Дуня?"—продовжував я. Старий нахмурився. "А бог її знає", — відповів він.— "То, видно, вона замужем?"—спитав я. Старий прикинувся, ніби не почув мого запитання, і продовжував пошепки читати мою подорожню. Я припинив свої запитання і звелів поставити чайник. Цікавість починала мене турбувати, і я надіявся, що пунш розв'яже язика мого давнього знайомого.

Я не помилився: старий не відмовився від запропонованої склянки. Я помітив, що ром прояснив його похмурість. Після другої склянки зробився він балакучим: згадав або зробив вигляд, ніби згадав мене, і я почув від нього повість, яка в той час дуже мене зацікавила й зворушила.

"Так ви знали мою Дуню?—почав він.— А хто й не знав її? Ох, Дуня, Дуня! Що це за дівка була! Бувало, хто не проїде, всякий похвалить,

ніхто не осудить. Пані дарували їй то хустини, то сережки. Пани проїжджі навмисно спинялись, начебто пообідати, або повечеряти, а насправді тільки щоб на неї подовше подивитись. Було пан, який би сердитий не був, при ній затихає і милостиво зі мною розмовляє. Чи повірите, пане: кур'єри, фельд'єгері з нею по півгодини забалакувались. Весь дім на ній тримався: що прибрати, що зварити, з усім устигала. А я ж, старий дурень, не надивлюсь було, не натішусь; чи ж то я не любив моєї Дуні, чи ж я не плекав моєї дитини; чи їй було не життя? Так ні, від лиха не відбожишся; що судилося, того не минеш". Тут він став докладно розповідати мені своє горе. Три роки тому, одного зимового вечора, коли доглядач розліновував нову книгу, а дочка його за перегородкою шила собі плаття, під'їхала тройка, і проїжджий у черкеській шапці, у військовій шинелі, закутаний шаллю, ввійшов у кімнату, вимагаючи коней. Коні всі були в розгоні. При цій звістці мандрівник підняв був голос і нагайку; але Дуня, що звикла до таких сцен, вибігла з-за перегородки і ласкаво запитала подорожнього: чи не зволить він чого-небудь поїсти? Поява Дуні справила звичайне своє враження. Гнів проїжджого пройшов; він погодився чекати коней і замовив собі вечерю. Знявши мокру, кошлату шапку, розплутавши шаль і скинувши шинелю, проїжджий постав молодим, струнким гусаром з чорними вусиками. Він розташувався у доглядача, почав весело розмовляти з ним і з його дочкою. Подали вечеряти. Тимчасом коні прийшли, і доглядач наказав, щоб зразу ж, не годуючи, запрягали їх у кибитку проїжджого; але повернувшись, він побачив, що молодий чоловік майже без пам'яті лежить на лаві: йому зробилося погано, голова розболілась, неможливо було їхати... Що робити! доглядач поступився йому своїм ліжком, і вирішено було, якщо хворому не полегшає, на другий день вранці послати в С *** по лікаря.

На другий день гусарові стало гірше. Слуга його верхи поїхав до міста по лікаря. Дуня перев'язала йому голову хусткою, змоченою оцтом, і сіла зі своїм шиттям біля його ліжка. Хворий при доглядачеві охав і не говорив майже ні слова, а проте випив дві чашки кофе і, охаючи, замовив собі обід. Дуня від нього не відходила. Він щохвилини просив пити, і Дуня підносила йому кухоль нею зготовленого лимонаду. Хворий вмочав губи і кожного разу, повертаючи кухоль, на знак подяки слабою своєю рукою

стискав Дунюшчину руку. В обід приїхав лікар. Він помацав пульс хворого, поговорив з ним по-німецьки і по-російськи заявив, що йому потрібен лише спокій і що днів через два йому можна буде рушити в дорогу. Гусар вручив йому двадцять п’ять карбованців за візит, запросив його пообідати; лікар згодився, обоє їли з великим апетитом, випили пляшку вина і розлучилися дуже задоволені один одним.

Минув ще день, і гусар зовсім одужав. Він був надзвичайно веселий, не вмовкаючи жартував то з Дунею, то з доглядачем; насвистував пісні, розмовляв з проїжджими, вписував їх подорожні в поштову книгу, і так полюбився доброму доглядачеві, що на третій ранок жалко було йому розлучитися з люб'язним своїм постояльцем. Була неділя; Дуня збиралась до обідні. Гусарові подали кибитку. Він попрощався з доглядачем, щедро нагородивши його за постій і вгощання; попрощався і з Дунею і взявся довезти її до церкви, яка була на краю села. Дуня стояла в нерішучості... "Чого ж ти боїшся?—сказав їй батько,— адже його високоблагородіє не вовк і тебе не з'їсть: прокатайся-но до церкви". Дуня сіла в кибитку біля гусара, слуга скочив на передок, ямщик свиснув, і коні помчались.

Бідний доглядач не розумів, яким чином міг він сам дозволити своїй Дуні їхати разом з гусаром, як найшло на нього засліплення, і що тоді було з його розумом. Не минуло й півгодини, як серце його почало нити, нити, і неспокій охопив його до такої міри, що він не витерпів і пішов сам до обідні. Підходячи до церкви, побачив він, що народ уже розходився, але Дуні не було ні за оградою, ні на паперті. Він поспішно ввійшов у церкву: священик виходив з вівтаря, дячок гасив свічки, дві бабусі молилися ще в кутку, але Дуні в церкві не було. Бідний батько насилу відважився спитати в дячка, чи була вона на обідні. Дячок відповів, що не була. Доглядач пішов додому ні живий, ні мертвий. Одна лишилась у нього надія: Дуня з легковажністю молодих літ здумала, може, прокататися до другої станції, де жила її хрещена мати. В тяжкому хвилюванні чекав він повернення тройки, на якій він відпустив її. Ямщик не повертався. Нарешті надвечір приїхав він один і напідпитку, з убивчою звісткою: "Дуня з тієї станції подалася далі з гусаром".

Старий не зніс свого нещастя; він зразу ж зліг на ту саму постіль, де напередодні лежав молодий обманщик. Тепер доглядач, зважуючи всі обставини, догадувався, що хвороба була удавана. Бідолаха занедужав на сильну гарячку; його відвезли до С *** і на його місце призначили тимчасово іншого. Той самий лікар, що приїжджав до гусара, лікував і його. Він запевнив доглядача, що молодий чоловік був зовсім здоровий, і що тоді ще догадувався він про його злий намір, але мовчав, побоюючись його нагайки. Чи правду говорив німець, чи лише хотів похвалитися далекоглядністю, але він нітрохи тим не потішив бідного хворого. Ледве одужавши, доглядач випросив у С *** поштмейстера відпустку на два місяці і, не сказавши нікому ні слова про свій намір, пішки подався за своєю дочкою. З подорожньої знав він, що ротмістр Мінський їхав із Смоленська в Петербург. Ямщик, який віз його, казав, що всю дорогу Дуня плакала, хоч, здавалось, їхала по своїй охоті. "Може,— думав доглядач,— приведу я додому заблудлу овечку мою". З цією думкою прибув він до Петербурга, зупинився в Ізмайловському полку, в домі відставного унтер-офіцера, свого давнього товариша по службі, і почав свої розшуки. Незабаром довідався він, що ротмістр Мінський у Петербурзі і живе в Демутовому трактирі. Доглядач вирішив піти до нього.

Рано-вранці прийшов він до його передпокою і попросив доповісти його високоблагородію, що старий солдат просить з ним побачитись. Військовий лакей, чистячи чобіт на колодці, заявив, що пан спочиває і що раніше одинадцятої години не приймає нікого. Доглядач пішов і вернувся у призначений час. Мінський вийшов сам до нього в халаті, в червоній скуфії. "Чого тобі, братіку, треба?"—спитав він його. Серце старого закипіло, на очі навернулися сльози, і він тремтячим голосом вимовив лише: "Ваше високоблагородіє!.. зробіть таку божу ласку!.." Мінський глянув на нього хутко, спалахнув, узяв його за руку, повів до кабінету і замкнув за собою двері. "Ваше високоблагородіє!— продовжував старий, — що з воза впало, те пропало; віддайте мені принаймні бідну мою Дуню. Адже ви натішились нею; не губіть же її даремно".—"Що зроблено, того не вернеш,— сказав молодий чоловік дуже збентежений,— винен перед тобою і радий просити у тебе прощення; але не думай, щоб я Дуню міг

покинути: вона буде щаслива, даю тобі слово честі. Нащо тобі вона? Вона мене любить; вона відвикла від колишнього свого життя. Ні ти, ні вона — ви не забудете того, що сталося". Потім, сунувши йому щось за рукав, він відкрив двері, і доглядач, сам не пам’ятаючи як, опинився на вулиці.

Довго стояв він нерухомо, нарешті побачив за обшлагом свого рукава згорток паперів; він вийняв їх і розгорнув кілька пом'ятих асигнацій по п’ять і десять карбованців. Сльози знову навернулись на очі його, сльози обурення! Він зібгав папірці жмутом, кинув їх на землю, притоптав каблуком, і пішов... Відійшовши кілька кроків, він спинився, подумав... і вернувся... але асигнацій уже не було. Гарно одягнений молодий чоловік, побачивши його, підбіг до візника, поспіхом сів і закричав: "рушай!.." Доглядач за ним не погнався. Він вирішив повернутись додому на свою станцію, але спершу хотів хоч раз ще побачити свою бідну Дуню. З цим наміром, днів через два, він знову прийшов до Мінського; але військовий лакей сказав йому суворо, що пан нікого не приймає, грудьми витиснув його з передпокою і гримнув дверима у нього під носом. Доглядач постояв, постояв — і пішов.

Цього самого дня, увечері, ішов він по Літейній, відправивши молебень в Усіх Скорбящих. Раптом промчала перед ним розкішна дрожка і доглядач пізнав Мінського. Дрожка спинилась перед триповерховим будинком, коло самого під'їзду, і гусар вибіг на ґанок. Щаслива думка промайнула в голові доглядача. Він вернувся і порівнявся з кучером: "Чий, братіку, кінь?—спитав він,— чи не Мінського?"— "Точно так,— відповів кучер,— а що тобі?" — "Та ось що: твій пан наказав мені віднести до його Дуні записочку, а я й забув, де саме його Дуня живе".— "Та ось тут, на другому поверсі. Спізнився ти, брате, з твоєю запискою; тепер вже він сам у неї!" — "Не біда,— сказав доглядач з невимовним биттям серця,— спасибі, що напоумив, а я своє діло зроблю". І з цим словом пішов він по сходах.

Двері були замкнені; він подзвонив, пройшло кілька секунд у тяжкому для нього чеканні. Ключ загримів, йому відчинили. "Тут проживає Авдотья Самсонівна?"— спитав він. "Тут,— відказала молода

служниця;— навіщо тобі її треба?" Доглядач, не відповідаючи, увійшов у залу. "Не можна, не можна!— закричала вслід йому служниця,— У Авдотьї Самсонівни гості". Але доглядач, не слухаючи, ішов далі. Дві перші кімнати були темні, в третій світилося. Він підійшов до відчинених дверей і зупинився. В кімнаті, прекрасно прибраній, Мінський сидів у задумі. Дуня, одягнена з усією розкішшю моди, сиділа на ручці його крісла, як вершниця на своєму англійському сідлі. Вона ніжно дивилася на Мінського, намотуючи чорні його кучері на свої виблискуючі пальці. Бідний доглядач! Ніколи дочка його не здавалася йому такою прекрасною; він мимоволі нею замилувався. "Хто там?" — спитала вона, не підводячи голови. Він усе мовчав. Не чуючи відповіді, Дуня підвела голову... і з криком упала на килим. Переляканий Мінський кинувся її піднімати і, раптом побачивши на дверях старого Доглядача, покинув Дуню і підійшов до нього, тремтячи від гніву. "Чого тобі треба? — сказав він йому, зціпивши зуби,— чого ти за мною всюди крадешся, як розбійник? Чи хочеш мене зарізати? Іди геть!"— і дужою рукою схопивши старого за комір, випхнув його на сходи.

Старий прийшов до себе на квартиру. Приятель його радив йому скаржитись; але доглядач подумав, махнув рукою і вирішив одступитися. Через два дні вирушив він з Петербурга назад на свою станцію, і знову взявся за свою службу. "Ось уже третій рік,— закінчив він,— як живу я без Дуні, і як про неї немає ні слуху, ні духу. Чи жива, чи ні, бог її відає. Всяке буває. Не її першу, не її останню зманив проїжджий гульвіса, а там потримав та й кинув. Багато їх у Петербурзі, молоденьких дурок, сьогодні в атласі та в бархаті, а завтра, поглянеш, метуть вулицю разом з голотою кабацькою. Як подумаєш інколи, що й Дуня, може, тут же пропадає, то мимоволі согрішиш, та побажаєш їй могили..."

Таке було оповідання приятеля мого, старого доглядача, оповідання, яке неодноразово переривалося сльозами, що їх мальовничо обтирав він своєю полою, немов вірний Терентійович у прекрасній баладі Дмитрієва. Сльози ці почасти були викликані пуншем, якого він висушив п'ять склянок протягом свого оповідання; та як би там не було, вони дуже

зворушили моє серце. Попрощавшись з ним, довго не міг я забути старого доглядача, довго думав я про бідну Дуню...

Недавно ще, проїжджаючи через містечко ***, згадав я про свого приятеля; я довідався, що станцію, над якою він начальствував, уже скасовано. На запитання моє: "Чи живий старий доглядач?" ніхто не міг дати мені задовільної відповіді. Я вирішив відвідати знайому сторону, взяв вільних коней і поїхав у село Н.

Це сталося восени. Сіренькі хмари вкривали небо; холодний вітер дув із скошених ланів, зриваючи червоне й жовте листя з зустрічних дерев. Я приїхав у село, коли заходило сонце, і спинився біля поштового будиночка. В сіни (де колись поцілувала мене бідна Дуня) вийшла товста баба і на мої запитання відповіла, що старий доглядач з рік як помер, що в будинку його оселився пивовар, а що вона жінка пивоварова. Мені стало шкода моєї даремної поїздки і семи карбованців, витрачених марно. "З чого ж він помер?" — спитав я пивоварову жінку.— "Спився, батечку",— відказала вона.— "А де його поховали?" — "За цариною, біля покійної хазяйки його".— "Чи не можна довести мене до його могили?"— "Чому ж не можна? Гей, Ванько! годі тобі з кицькою возитись. Проведи-но пана на кладовище та покажи йому доглядачеву могилу".

При цих словах обірваний хлопчик, рудий і сліпий на одне око, вибіг до мене і зараз же повів мене за царину.

— Знав ти покійника?—спитав я його дорогою.

— Ще б не знати! Він вивчив мене дудочки вирізувати. Бувало (царство йому небесне!) іде з шинку, а ми за ним: "Дідусю, дідусю! горішків!"—а він нас горішками і наділяє. Все бувало з нами возиться.

— А проїжджі згадують його?

— Та нині мало проїжджих; хіба засідатель заїде, та йому не до мертвих. Ось влітку проїжджала пані, так та питалася про старого доглядача і ходила до нього на могилу.

— Яка пані?— спитав я з цікавістю.

— Прегарна пані,— відповів хлопчик;— їхала вона в кареті у шестеро коней, з трьома маленькими паненятами і з мамкою, і з чорною моською; і як їй сказали, що старий доглядач помер, то вона заплакала і сказала дітям: "Сидіть смирно, а я піду на кладовище". А я був визвався довести її. А пані сказала: "Я сама дорогу знаю". І дала мені п'ятака сріблом — така добра пані!..

Ми прийшли на кладовище, голе місце, нічим не обгороджене, усіяне дерев'яними хрестами, не захищеними жодним деревцем. Зроду не бачив я такого сумного кладовища.

— Ось могила старого доглядача, — сказав мені хлопчик, вискочивши на купу піску, в яку вкопаний був чорний хрест з мідним образом.

— І пані приходила сюди?— спитав я.

— Приходила,— відповів Ванька;— я дивився на неї здаля. Вона лягла тут і лежала довго. А тоді пані пішла в село і прикликала попа, дала йому грошей і поїхала, а мені дала п'ятака сріблом — славна пані!

І я дав хлопчикові п'ятачка і не жалкував уже ні того, що приїхав, ні того, що витратив сім карбованців.